

Kirja-arvio

Juha Herkman

Pakko vapauteen: toimittajan työ muutoksessa

Luostarinen, Heikki & Raittila, Pentti (toim.) (2014). *Journalistin vapaus*. Tampere: Vastapaino, 172 s.

► Takavuosina journalistista työtä ja toimittajien kokemuksia tutkittiin ani harvoin. Suurin osa tutkimuksesta suuntautui journalistisiin sisältöihin. 2010-luvulle tultaessa toimittajan työstä on tullut yksi keskeisimmistä journalistintutkimuksen kohteista, mikä johtuu paljolti syvälle menevistä ja nopeista muutoksista mediaorganisaatioissa ja sisältöjen tuotantotavoissa.

Heikki Luostarisen ja Pentti Raittilan toimittama kirja *Journalistin vapaus* perustuu useisiin suomalaisten toimittajien työtä ja kokemuksia selvittäneisiin tutkimuksiin, jotka on tehty muutaman viime vuoden aikana. Tutkimusten tekemisestä on vastannut Tampereen yliopiston Journalismin, median ja viestinnän tutkimuskeskus (COMET) ja rahoituksesta pääsääntöisesti Helsingin Sanomain Säätiö. Samalla kirja on edesmenneen professori Pertti Hemánuksen vuonna 1983 ilmestyneen teoksen *Journalistinen vapaus* (Gaudeamus) jonkin sortin päivitys.

Huolimatta siitä, että *Journalistin vapaus* perustuu erillisille tutkimushankkeille ja että kirjassa on monia kirjoittajia, muodostaa se yllättävän ehyen kokonaisuuden. Vähiten eheyttä ei rakenna Heikki Luostarisen johdantoartikkeli, joka kokoaa mainiosti kirjassa toistuvat näkökulmat yhteen ja rakentaa lukijalle horisontin, jota vasten tutkimusartikkeleita on helppo peilata.

Luostarinen paaluttaa kirjan näkökulman aluksi kansalliselle tasolle viittaamalla selvityksiin, joiden mukaan Suomi on sananvapauden mallimaa. Pian hän siirtyy kuitenkin teoreettisemmin vapauden kysymyksiin esittelemällä Hemánuksenkin käyttämän filosofi Isaiah Berlinin jaottelun negatiiviseen ja positiiviseen vapauteen vuodelta 1958. Ensin mainittu on ikään kuin ”vapautta jostakin”, kun taas jälkimmäinen ”vapautta johonkin”. Toinen Luostarisen esittelemä käsitejako tulee amerikkalaiselta journalismin tutkijalta Daniel Hallinilta, joka on erotellut journalismin sisältöjä yhteiskunnalliselta kannalta konsensuksen, legitiimin erimielisyyden ja poikkeavuuden alueiksi. Konsensuksen alueella olevista asioista ollaan samaa mieltä, legitiimin erimielisyyden alueella käydään mielipidekiistoja ja poikkeavuuden alueelle sijoittuvista asioista ei julkisuudessa puhuta. Kiinnostavimpia ovat alueiden välillä tapahtuvat siirtymät.

Suomalaisen journalismin kentästä piirretty johdannossa kertomus, jossa edellä kuvattu vapauden ulottuvuudet ovat saaneet historiallisesti ja kontekstista riippuen erilaisia painoarvoja. Hemánuksen teoksen ilmestymiseen asti suomalainen journalismi oli usein varsin poliittisesti väritynyttä ja sen vapauden luonne negatiivisena tai positiivisena vapautena määrittyi paljolti sen perusteella, mitä väriä arvioitsija kannatti. 1980-luvun kuluessa

journalismi alkoi irtautua poliittisista sitoumuksista ja liputtaa journalismin liberalistisen profession puolesta. Riippumattomuudesta ja objektiivisuudesta tuli journalismin keskeisiä arvoja. 2010-luvulla internetin ja sosiaalisen median haaste, lisääntynyt kilpailu ja taloudellinen alamäki ovat lisänneet journalistisen työn epävarmuutta. Seurauksena on ollut eräänlainen ”uusi politisoituminen”, mikä ei tarkoita puoluesitoutumista vaan henkilökohtaisen otteen ja kannanottojen lisääntymistä journalismissa.

Muutosta kuvataan kirjassa myös sosiologi Zygmunt Baumanilta lainatuilla käsitteillä ”korkea” ja ”notkea” moderni, joita Anu Kantola on lanseerannut suomalaisen journalismintutkimukseen toimittamassaan teoksessa *Hetken hallitsijat* (2011, Gaudeamus). Korkean modernin eetos viittaa tiettyyn pysyvyyteen ja arvosekkeyteen, mikä heijastui journalismissa vahvana totuuden vaatimuksena. Modernin ”notkistuksessa” totuuden etsimisestä on tullut itse totuutta tärkeämpää, kun journalistista työtä leimaavat hektisyys ja jatkuva muutos. Eri ikäpolvien journalisteille notkea toimintakulttuuri asettaa erilaisia haasteita: Korkean modernin eetoksen tottuneille vanhemman polven journalisteille voi olla vaikeaa sopeutua notkean työelämän vaatimuksiin. Nuoremmat journalistipolvet ovat luontaisemmin notkeita, mutta notkeuden vaatimukset saattavat aiheuttaa myös heille ristiriitaisia kokemuksia, jotka liittyvät työn epävarmuuteen ja epäsuhtaan korkean journalismin ihanteiden kanssa.

Kirjan tutkimushankkeisiin perustuvissa artikkeleissa valotetaan edellä kuvattuja vapauden ulottuvuuksia ja suomalaisen journalistisen työn muutoskertomusta eri näkökulmista. Esa Reunanen tutkii toimittajahaastatteluihin ja -kyselyyn perustuvassa artikkelissaan suomalaisten toimittajien poliittisten identiteettien vaikutuksia heidän journalistiseen vapauteensa ja päättyy siihen, että journalismin valinnat liittyvät ennen muuta uutiskilpailuun ja skuoppien metsästykseen – toimittajien poliittisilla näkemyksillä ei ole suurempaa merkitystä. Kari Koljonen analysoi niin ikään haastatteluihin perustuvassa artikkelissaan toimittajien itseymmärryk-

sessä tapahtunutta muutosta, joka heijastuu erilaisina arvottavina puhetapoina. Koljosen mukaan notkea eetos on omaksuttu suomalaisissa toimituksissa laajalti ja korkean modernin kriittiset näkökulmat jääneet taka-alalle.

Pauliina Lehtonen on puolestaan tutkinut erityisesti nuorten toimittajien kokemuksia mediatyön muuttuvassa ympäristössä. Nuoret jakautuvat niihin, jotka joutuvat notkistumaan pätkätöiden paineessa ja niihin, joille vakituinen työ luo jonkinlaisen turvasataman. Molemmat ryhmät kokevat toimittajan työn kuitenkin kutsumukseksi ja kantavat huolta tulevasta osaamisestaan muuttuvassa media-ympäristössä. Elliisa Vainikka keskittyy vastavasti sosiaalisen median toimittajan vapaudelle aiheuttamiin haasteisiin: Yhtäältä toimittajat pyrkivät pitämään yksityisimmät asiat itsellään, ja myös mediatalot yrittävät suitsia, mitä toimittaja saa työhönsä liittyen sosiaalisessa mediassa laukoa. Toisaalta sosiaalisesta mediasta on tullut notkeille toimittajille työväline, jonka avulla voi hankkia tietoa ja rakentaa journalismin markkinoilla menestyvää persoonallista minäbrändiä.

Kirjan viimeinen artikkeli eroaa muista siinä, että se on varsin teoreettinen eikä sen taustalla ole empiiristä, toimittajan työhön tai kokemuksiin liittyvää tutkimusprojektia. Artikkelissa Kauko Pietilä tekee käsitteanalyysia vapauden ja journalismin kytkennöistä ja päättyy siihen, että journalismin notkistuminen on tarkoittanut vapauden kaventumista siinä mielessä, että ulkojournalistinen välineellinen ajattelu ohjaa yhä enemmän toimittajan työtä. Viestintäyritysten talous, yleisöjen miellyttäminen ja toimittajan henkilökohtaisen työuran edistäminen ovat korvanneet yleiset tarkoitukset journalismin taustalla. Pietilän mukaan aidon kontaktin ja vertaisten vuorovaikutuksen nostaminen journalismin perimmäiseksi ohjenuoraksi tekisi toimittajista oikeasti vapaan journalismin edustajia.

Pietilän filosofis-sosiologinen teoriatuulahuus tulee myös tuottaneeksi suppean analyysin suomalaisen journalismiteorian historiasta, kun hän etsii vastausta peruskysymykseen, mitä journalismi on. Johtopäätös vertaisten vuorovaikutuksesta journalistisen vapauden

periaatteena on kuitenkin niin yleisen tason ajatus, että kysymyksen voisi kääntää myös toisin päin: jos vuorovaikutus selittää journalismin, mikä ei ole journalismia? Pietilä tarkentaa, että journalismin vapaus liittyy ennen muuta vuorovaikutukseen lähteiden, journalistien ja yleisöjen välillä – mikä sekun on aika yleisen tason toteamus. Kenties kirjan muiden artikkelien kannalta olennaisemman kommentin Pietilä esittää alaviitteessä, jossa hän vertailee Hemánuksen ja käsillä olevan niteen nimiä. Pietilän mukaan siirtymä journalistisesta vapaudesta journalistin vapautteen kertoo oireellisesti muutoksesta, jossa järjestelmä ja instituutio on saanut antaa tilaa henkilölle ja yksilölle.

Kirjan nimen valinta on monisyinen prosessi, ja valittu muoto on todennäköisesti pitkällisen harkinnan tulos: se kertoo osaltaan journalismin notkistumisesta. Kirjalle ei tietenkään saa edes antaa samaa nimeä, jota joku toinen kirjoittaja on aiemmin käyttänyt. *Journalistin vapauden* esipuheessa kirjan kirjoittajat kuitenkin viittaavat Pietilän kritiikkiin kautta lopuksi siihen, että haastatteluaineistot otetaan nykytutkimuksessa melko sellaisenaan ja haastatteluja tulkitaan pikemminkin yksilöpuheena kuin heijastuksina yhteiskunnallisista tekijöistä. Tätä samaa taipumusta on nähtävissä myös kirjan tutkimusartikkeleissa.

Esimerkiksi Reunasen aineistojen perusteella journalistit haluavat edustaa yleistä etua, demokratiaa ja arvostavat dialogisuuden periaatetta. Useimmat journalististen sisältöjen analyysit päätyvät kuitenkin kritisoiimaan journalismin yksinäisyyttä tai ainakin dialogin puutetta. Toimittajien halut ja arvot eivät siis välttämättä näy lopputuloksessa, itse journalismissa. Koljonen muistuttaa artikkelinsa lopussa, että tutkijoiden ja journalistien ei kannata istua samassa veneessä yksituumaisina, mutta hän ei kuitenkaan esitä syvälle menevää miksi-kysymystä, kun valtaosa haastateltavista toimittajista kannattaa notkean modernin ammattieetosta ja organisointitapaa. Mitä yhteiskunnallisia tai peräti rakenteellisia tekijöitä löytyy haastateltavien puhe-
tapojen taustalta? Ovatko Lehtosen haastatte-

lemat nuoret toimittajat todella perimmiltään ”notkeita nomadeja”, vai tuleeko heistä yhtä helposti korkean modernin jäykkiksiä, jos he saavat vakituiseen työhön, perustavat perheen ja hankkivat omistusasunnon?

Kyse on laajemmasta muutoksesta, joka on tapahtunut journalismin ja kenties koko yhteiskunta- ja kulttuurintutkimuksen metodologiassa. Kun marxilais-teoreettisista rakennelityksistä alettiin 1980-luvulla siirtyä empiirisesti painottuneeseen tutkimukseen, välivaiheeksi muodostuivat kriittisen tekstintutkimuksen käytännöt. Laadullisten analyysien valtamenetelmä oli diskurssianalyysi, jonka tavoitteena oli löytää puhe-
tapojen taustalla piilevät rakenteet, ideologiset intressit ja valta-
asemat. Toimittajat eivät mielellään antaneet haastatteluja, kun tiedossa oli tulintoja siitä, kuinka ”valta puhui toimittajaa” – sen sijaan että olisi kuunneltu haastateltavaa. 2000-luvulla on menty toiseen ääreläitään: annetaan ”aineiston puhua puolestaan”, eikä puheen taustalla olevia vaikuttimia saati yhteiskunnallisia selityksiä haluta miettiä. Kuten eräs kollega totesi, samalla kun media-
ala on taloudellisissa vaikeuksissa ja toimittajia ruoskivat niin pomot kuin poliitikot, toimittajan paras kaveri on journalismintutkija. Kenties taustalla on pelko siitä, että jos journalismi näivettyy, katoaa tutkijalta tutkimus-
kohde?

Samassa veneessä istumisesta kielii sekun, että *Journalistin vapaus* -kirjan julkistamistilaisuus järjestettiin hankkeiden rahoittajan Päivälehdessä museossa, jossa monilukuiset tutkijat, toimittajat ja poliitikot istuivat rinta rinnan. Yksituumaisuus ei onneksi koskenut kaikkia puheenvuoroja. Kun kaikkuna menneestä Yle Uutisten politiikan toimituksen päällikkö Pekka Ervasti aloitti oman paneelipuheensa haukkumalla akateemisen journalismintutkimuksen käytännöstä vieraantuneena. Ervastian mukaan hän tapaa ”poikien kanssa Pressiklubilla” naureskella, että tutkimusten tekijät tuskin selviäisivät puolen palstan onnettomuus uutisen laatimisesta.

Maailmassa, jossa bulkkiiutisia tekevät koulutetut apinat tai uutisrobotit ja ihmiset

hakevat tietonsa enenevässä määrin ilmaiseksi internetistä, Ervastian lausuma tuntuu vähintäänkin oudolta. Ilmaisen verkkotarjonnan kanssa kilpailevat journalistit puolustavat asemaansa toistuvasti esiintymällä tiedon valikoijina, taustoittajina ja syventäjinä. Tässä valossa Ervastian ja ”poikien Pressiklubilla” kannattaisi nimenomaan lukea tutkimuksia, joiden avulla he kenties voisivat sanoa maailmasta jotain, mitä ihmiset eivät muuten tiedä tai tule ajatelleeksi. Jos ei muuten, niin toimittajien omien näkemysten luulisi ainakin kiinnostavan näinä muutosten aikoina.

Journalistin vapaus ei myöskään ole – Pietilän käsiteanalyysia lukuun ottamatta – kovin teoreettinen tai akateeminen tutkimuskirja. Lukijaa ei esimerkiksi raskauteta perusteellisesti aineistoihin ja metodeihin liittyvillä seikoilla. Tutkijalukija saa paljolti arvuutella, miten aineistoja on analysoitu ja miten ne on valikoitu. Tämä tekee kuitenkin lukukokemuksesta sujuvan. Mikäli taustalla olevista tutkimuksista kaipaa tarkempaa tietoa, voi hakeutua niihin keskittyvien julkaisujen pariin. Tässä mielessä *Journalistin vapauden* soisi kuluvan tutkijoiden lisäksi myös journalistien käsissä. Viime kädessä se kertoo journalistien omista näkemyksistä ja kokemuksista muuttuvan toimittajantyön parissa.